

Obnova akademickej filozofie na univerzite [1990]

S filozofom Ladislavom Hejdánkom sa zhovárajú Peter Michalovič, Ladislav Kiczko a Miroslav Marcelli

Čoskoro po invázii vojsk v auguste 1968 profesor Jan Patočka vyzýval v záujme zachovania kultúry a inteligencie zakladať semináre, kde by sa rozvíjala a pestovala aj filozofia. Mohli by ste niekoľkými slovami povedať, ako bola organizovaná neoficiálna filozofia v Prahe, aké myšlienkové prúdy sa tam stretávali, o akých témach sa najčastejšie diskutovalo)?

Obyčajne je zvykom začínať u starých Rimanov. Ja som sa vrátil stručne k prvým rokom po druhej svetovej vojne. Jan Patočka s tým začal vlastne hneď po vojne. Ešte ako študent matematiky na Prírodovedeckej fakulte Karlovej univerzity som prišiel na Filozofickú fakultu a Patočka ma pozval na svoj súkromný seminár. Začalo to roku 1947. Bol to prvý súkromný seminár, ktorý som zažil, konal sa väčšinou u Patočku v byte. (Ja som bol najmladší a nezorientovaný.) Dialo sa tak preto, lebo Heidegger bol Nemec, ako človek a filozof bol u nás vyradený, pretože sa roku 1933 stal rektorom univerzity, členom nacistickej strany a pokladali ho za kolaboranta s nacistickým režimom. Mnoho mesiacov po vojne sa u nás napríklad nesmel hrať Beethoven ani Mozart.

Preto keď Patočka nabádal k tomu, aby sa pracovalo bez ohľadu na situáciu po auguste 1968, nadväzoval vlastne na niečo, čo tu už bolo v 50. aj 60. rokoch. Ale nikdy predtým to nebolo také systematické, ako sa to rozvinulo na konci 70. rokov, najmä po roku 1977. Viem, že už predtým existovalo niekoľko seminárov, diskusných krúžkov či pracovných skupín a že neustále pribúdali. Lenže všetci boli opatrní. Nejestvoval nijaký seminár, ktorý by sa bol verejne vyhlásil. Takže aj keď polícia o tom vedela, nepodnikala nijaké osobitne tvrdé zásahy. Napríklad na moju manželku pri výsluchu naliehali, aby ma presvedčila, aby som s tými seminármi prestal, ale nikdy priamo nezasiahli. Zmena nastala po tom, čo sa konštituovala Charta 77, keď Tomin prišiel s nápadom napísať na štyri veľké európske univerzity, aby nám pomohli prekonať krízové obdobie, keď filozofia jestvovala takrečeno iba podľa mena, keď bola fakticky vyhnaná z univerzít. Zámer bol taký, že k nám budú chodiť filozofi a zoznamovať nás so stavom filozofie u nich a s výsledkami svojich výskumov. Na výzvu odpovedala len jedna univerzita v Oxforde. A to preto, že keď niečo také príde do Oxfordu, hneď to pošlú na Balliol College, kde pred storočiami študoval Jan Hus. Tam to dostal vtedajší dekan Newton-Smith, postúpil túto záležitosť na vybavenie Kathleen Wilkesovej a ona začala organizovať „zájazdy“ filozofov do Prahy. Najprv polícia niekoľkokrát zasiahla, potom to určitý čas nechali prebiehať. No neskôr bola polícia čím ďalej tým alergickejšia. Aj preto, že Tomin začal poskytovať interview v zahraničných novinách. Až nakoniec urobili také veci, že napríklad nového dekana A. Kennyho zadržali aj s manželkou, vysadili ich na hraniciach v lese, takže niekoľko hodín hľadali cestu do nejakej najbližšej bavorskej dediny. No a potom už polícia zasahovala každý týždeň, účastníkov zadržala na 2-4 dni. Mnohí z nich, ktorí ešte študovali na vysokej škole, boli vyhodení zo školy alebo stratili zamestnanie. Keď bolo jasné, že sa proti tomu nedá nič robiť, rozhodol som sa svoje semináre skončiť a začať s niečím podobným, čo robil Tomin. Teda otvorene, každý týždeň, vo svojom byte. (Dovtedy sme to robili tak, že sme sa vlastne skrývali, menili sme čas, miestnosti, byty.) No a polícia začala zasahovať. Výhoda, že to už predtým robil Tomin, bola predovšetkým v tom, že som mohol povedať: Ak chcete nový prípad Tomin - a ten vtedy vyvolal veľkú pozornosť na Západe - tak ho budete mať. My budeme pokračovať, kým mi nedáte písomne, že sa to nesmie robiť, podpíšete to ako dokument a ja sa proti tomu odvolám. Do tých

čas, kým sa rozhodne, svoje semináre zastavím. Bola to určitá výhoda. Nikdy mi také potvrdenie nedali, a to bol pre mňa argument, ku ktorému som sa vždy vracal. Určitý čas sme takto fungovali a dokonca sa polícia začala tváriť, že uvažuje o tom, že nás uznajú za spolok, aby sme sa mohli schádzať vo verejnej miestnosti. Lenže potom dólo k puču Jaruzelského a asi pol roka ačali proti nám zasahovať tak tvrdo iko proti Tominovi. Pravda, s jednou malou zmenou. Kým u Tomina zasalovali hlavne vtedy, keď tam prišli cudzinci, u nás zasahovali naopak lentedy, keď tam cudzinci neboli. Už sa obávali nepríjemností v zahraničí, i to bolo pre nás dobrým znamením, trvalo to ešte asi pol roka, potom prestali. Od toho času nás ešte síce niekoľkokrát otravovali, ale mohli tne robiť. My sme boli vlastne „najdôležitejší“ v tom zmysle, že sme boli verejne činní, že polícia vedela o tom, že sa to koná, že je to každý týždeň... Takže keď bolo treba urobiť nejaký „záťah“, vedeli, kam majú ísť, a prišli k nám. Robili sme akýsi hromozvod a vo chvíli, keď proti nám zasiahli, ostatní začali byť opatrnejší. Seminárov bolo viac, ale nijaký z nich nebol každý týždeň. Obyčajne to bolo raz za 14 dní alebo raz za mesiac, alebo aj dlhšie, či len ad hoc, keď prišiel niekto zvonku. Neskôr zasahovali čoraz menej, táto činnosť sa rozrastala, takže ku koncu už bolo vari 30 pracovných krúžkov. Všetky sme ani nepoznali, o niektorých sme sa dozvedeli len náhodou. Takže asi tak to vyzeralo.

Netreba však túto činnosť preceňovať. Samozrejme, nemohla nahradiť to, čo chýbalo na univerzite, to je jasné. Ani úroveň sa nedala porovnávať, aj keď bola vyššia ako to, čo sa vykladalo v tom čase na univerzite. Zmysel tej činnosti bol v tom, že mladí ľudia, ktorým sa zdalo, že filozofia je zaujímavá, prišli a zistili, čo to vlastne je. Takže zopár ľudí bolo ako-tak pripravených. Hodnota toho sa však nesmie preceňovať a ani ja si o tom mnoho nenamýšľam.

O čom sa diskutovalo? To vždy záviselo od jednotlivých krúžkov. Napríklad Machovec. Keď polícia začala s prenasledovaním, tak skončil, a keď polícia prestala, znovu začal. V posledných rokoch tam mal asi 30–40 mladých ľudí. Bola to v podstate akási osvetová činnosť, filozofiu tam vlastne nepestovali. V našom prípade som sa usiloval, aby to malo trochu systematickejší charakter. Lenže v čase, keď polícia najviac zasahovala, stávalo sa, že ľudia chodili len vtedy, keď si mohli dovoliť povedzme dva alebo štyri dni „sediť“. Keď mali pracovné povinnosti, tak tam neprišli. Chodili dosť nepravidelne, takže sme to robili tak, že každý večer bol samostatný a začali sme všetko nahrávať na pásky, aby si všetko mohli vypočuť aj tí, čo neprišli. Keď sme mali väčší pokoj, obyčajne sme si zvolili nejakú hlavnú tému na celý rok. Bola to napríklad filozofická etika, filozofická politika alebo filozofická logika, hovorili sme o tom, čo to vlastne je. Mali sme na programe aj filozofickú kozmológiu, kde sme hovorili o nedávnych astrofyzikálnych koncepciách podľa nejakej knihy, ďalej filozofiu prírody: čo je to vlastne fyzis, ako sa vyvíjala filozofia prírody. Tomu sme vždy venovali celý rok. Ale myslím si, že to bola skôr výnimka. Aj Machovec mal v tom určitú systematickosť, boli to dejiny filozofie a v poslednom období ich prebrali až niekde po stredovek.

Teraz by sme sa vrátili predsa len z minulosti do súčasnosti. V tomto období sa opätovne vracia takzvaná neoficiálna filozofia na akademickú pôdu. Zaujímalo by nás, či je možná symbióza prúdov či smerov neoficiálnej filozofie s tým filozofickým myslením, ktoré bolo doteraz prípustné. Ak je, akým smerom by sa mal tento proces podľa vášho názoru v budúcnosti uberať?

U nás bola situácia odlišná ako na Slovensku, pretože akademická filozofia prakticky neexistovala. Ľudia, ktorí boli odborne kompetentní, neodvážili sa skutočnú filozofiu prednášať. V prípade, že u niekoho postrehli talent, venovali sa

mu súkromne, radili mu, čo má čítať, čomu sa má venovať a pod. Ale samotné prednášky boli na úrovni marxizmu tretej až štvrtej triedy. Takže nevidím možnosť nijakej symbiózy. Symbióza je možná len personálne. Boli tu totiž ľudia, ktorí to nemohli robiť, aj keď boli kompetentní, lebo sa museli piispôbiť. S tými bude možné počítať aj v budúcnosti. Ale boli tu aj ľudia od prírody nenadaní a nevzdelaní, ktorí nič neznamenujú. Napríklad L. Nový, ktorý tu prednášal predou mnou, alebo M. Sobotka sa vo filozofii predsa vyznajú, veľa vedia, ale bohužiaľ nemohli to v plnej šírke prezentovať. Preto s nimi treba počítať. To však neznamenuje symbiózu s „marxizmom“, lebo tá nie je možná s nanič ideológiou. Jednoducho si myslím, že tu taká spolupráca nie je možná. Filozofia má u nás značné trhliny, nevyplnené medzery, globálne došlo k veľkému poklesu aj u tých, ktorí vo filozofii ostali a boli kompetentní. A tak musíme začať znovu. Bohužiaľ tu veľmi nepomôžu ľudia, ktorí robili neoficiálnu filozofiu, pretože tá bola zväčša diletantská. Väčšina ľudí, vlastne my všetci, aj keď sú to moji kolegovia, vrátane mňa, sme boli v nejakom zmysle diletanti. Používam toto slovo, aj keď to mnohí neradi počujú, nie v zmysle amaterizmu, lebo filozofia je profesionálne amatérska, ale ako diletantizmus v tom zmysle, že vlastne veľmi mnoho nepoznáme, že každý bol napríklad v literatúre závislý od toho, čo sa mu náhodou dostalo do rúk. Takže nemáme prehľad, čo všetko sa všade dialo, sú to náhodné informácie. Naše myslenie trochu pripomínalo príklad Fiodorova z knihy V. Šklovského *Žili byli*. Tento pravoslávny filozof bol presvedčený, že vzkriesenie nie je možné, pretože nie sme na to technicky pripravení. Vášnivo o tom diskutoval okrem iného s jedným mladým študentom, ktorý za ním chodil do knižnice v dnešnom Leningrade. Tým študentom bol Ciolkovskij a to je vlastne zdroj ruskej a sovietskej raketovej techniky. Niečo podobne bláznivé je aj v našom myslení. My sme sledovali niektoré veci, ktoré nás zaujímali, ale akademický život, ten núti k tomu, aby sa nič neprehliadalo, aby bol prehľad. Navyše, niekedy to nadobudlo takú podobu, že ľudia sa zaoberali jedným dvoma filozofmi, stali sa skôr sektármi, nevidiacimi nič iné. Preto ten široký prehľad ešte len budeme získavať, na to bude potrebný rad rokov, nadviazanie kontaktov zvonku. Aj to si budeme musieť vyberať, pretože z tých, ktorí k nám cestujú, často jeden kritizuje druhého. Napríklad nedávno tu bol Sala-Molin, po ňom prišli traja Francúzi, ktorí nás presvedčali o tom, že to, čo hovorí Sala-Molin, je nezmysel. Takmer všetci ostali zmätení, nevedeli, čo si o tom majú myslieť. Teraz máme ľudí, ktorí veľmi veľa prečítali, preštudovali, ale dohromady to akosi nedávajú. Chýba nám filozofická atmosféra, filozofická kritika, a kde nie je kritika, tam nie je ani dialóg. Navzájom si poklepká, varne po pleciach, že je to dobré, ale nepovieme k tomu nič kritické. Alebo si nadávame z čisto osobných dôvodov, ale argumenty chýbajú. Tá katastrofa je skutočne veľká, a preto začíname znovu. Nijaké nadväzovanie ani na jednej, ani na druhej strane nie je jednoducho možné, musíme sa naučiť všetko od začiatku.

Dostali sme sa k otázke nového začiatku. Radi by sme sa opýtali, ktoré tradície predovšetkým českého myslenia vy osobne považujete za nosné, na ktoré treba nadviazať a prípadne rekonštruovať pretrhnuté spoje, aby sa z nich dalo vychádzať do budúcnosti tak, aby sme v rámci filozofie zachovali aj národnú identitu alebo národnú tradíciu, ktorá sa v Čechách rozvíjala.

Zdá sa mi, že existuje len jedna tradícia, na ktorú možno nadviazať. Ale tá je do takej miery vymedzená až špecifická, že všetci na ňu nadväzovať nebudú. Podľa mňa je však jediná možná. Je to tradícia, ktorá začína od národného obrodovania a predstavujú ju mladý Palacký, Havlíček, Masaryk a celý rad jeho žiakov, najmä Rádl. K tomu priradujem aj ďalších teológov (ale ja ho považujem za filozofa) Hromádku a J. B. Kozáka. Podľa mňa je to tradícia, ktorá pripravuje niečo, na čo

sa dá nadviazať špecificky českým spôsobom práve v tej chvíli, keď sa rozkladá antická grécka forma myslenia a keď my tu máme akési prvky, ktoré čakajú na to, aby sa konečne dostali do centra záujmu filozofických reflexií. Aby sa na nich postavila poriadna filozofia, pretože zatiaľ postavená nie je. Sú to akési počiatky systematickej práce, ktorá je evidentne prítomná u Rádlu a ktorá je podľa mňa úplne koherentná. Znamená určitú veľmi zreteľnú odpoveď na výzvy, pred ktorými stojí dnes celá európska filozofia. Z tohto hľadiska mám dojem, najmä pokiaľ ide o T. G. Masaryka, že nikto sa nepokúša ukázať, že bol filozof, alebo urobiť z jeho iniciatívy filozofiu, ale zaobchádza sa s ním ako s historickým exemplárom, ako s niekým, kto patrí do minulosti, do minulého storočia.

Podľa môjho názoru to tak nie je, tak ako to nebolo svojho času s Kierkegaardom alebo s Nietzsche, ktorých dlho nepovažovali za filozoficky relevantných. Bolo potrebné asi po 50 rokoch Kierkegarda nájsť, vyhľadať, interpretovať, takže zrazu na ňom stojí celý rad významných európskych myšlienkových prúdov, a to tak filozofických, ako aj teologických. Myslenie 20. storočia si nevieme predstaviť bez Kierkegarda, bez Nietzscheho, bez Marxa, ktorý bol vlastne filozoficky relevantný len na začiatku. A pritom to neboli v prvom rade filozofi. Mám dojem, že podobne sa musíme pozrieť na Masaryka, lebo inšpiroval hneď troch filozofov, troch mysliteľov k tomu, aby tematizovali jednu z najzákladnejších filozofických otázok. Každý z nich to urobil trochu inak a pritom v určitej harmónii, v určitej koordinovanej podobe, ktorá nie je vysvetliteľná inak, len že bola inšpirovaná Masarykom. Preto je potrebné odhaliť Masaryka ako filozofa *par excellence*, ukázať, že sa u neho nachádzajú témy prvej triedy, ktoré musíme urobiť predmetom našich reflexií. Musíme jeho filozofiu domyslieť za neho, pokiaľ to neurobil on sám. Zdá sa mi, že to je tá tradícia a ja sám som rozhodnutý nadviazať práve na túto tradíciu a pokúsiť sa v tom niečo urobiť. Pravda, tak, že to bude zároveň dialóg s trendmi svetovej filozofie, že to bude odpovedať na to, čo je aktuálne, čo je adresné ako výzva vysielaná z budúcnosti európskym mysliteľom.

Akým spôsobom by ste podľa vás charakterizovali historické pozadie stredoeurópskeho kultúrneho kontextu, ktoré myšlienky a tendencie považujete za dominantné? Možno vôbec určitým spôsobom limitovať geografické a duchovné hranice stredoeurópanstva?

Tu je hneď na začiatku obrovský problém, ktorý vlastne upadol do zabudnutia, ale veľmi úspešne sa ho pokúsil pripomenúť Kundera. Prináša však so sebou rad ďalších problémov. Neodvážil by som sa len tak bez prípravy a bez nejakého hlbšieho výkladu vymenovať nejaké charakteristiky. Zdá sa mi nepochybné, že stredoeurópsky tak kultúrny, ako aj myšlienkový kontext je niečo zvláštne. Teraz, keď chceme hovoriť o zjednotení Európy, hlavnou otázkou nie je zjednotenie ekonomické, technické a politické. K európskej tradícii patrí, že na prvom mieste by malo byť hľadisko myšlienkové, kultúrne, duchovné. Podľa môjho názoru bola v tomto stredoeurópskom kontexte exponovaná veľmi podstatne predovšetkým otázka kresťanstva. Otázka reformačnej schizmy, teda tej druhej schizmy, je vlastne v strednej Európe iniciovaná priamo pod vplyvom našich krajín. Dokonca aj pôvodná schizma medzi katolíctvom a ortodoxiou bola v našich dejinách exponovaná veľmi silne. Teda to je niečo, čo patrí k Európe. Sú tu však aj ďalšie veci: pražský kultúrny svet (ale nielen pražský, i keď preň je to charakteristické) je nepredstaviteľný bez kultúrnej práce, bez tvorivosti židovstva. To opäť ukazuje na európsku tradíciu, ktorá nie je vôbec mysliteľná bez tohto hebrejského, starohebrejského odkazu. Z tohto hľadiska tu skutočne dochádzalo k veľmi intenzívnemu stretávaniu tých tradícií a koreňov, bez ktorých Európa nie je mysliteľná. A to takým spôsobom, ktorý je špecifický, ktorý nie je porovnateľný alebo identifikovateľný s tým, ako k nemu dochádzalo v iných oblastiach.

Napríklad vplyv Židov, ktorí utekali zo Španielska do Holandska, je úplne iný než vplyv pražských alebo poľských Židov. Teda tu bolo niečo špecifické, čo musíme teraz odhaľovať, lebo tomu ešte dobre nerozumieme. Zatiaľ len tušíme, že je to niečo, čo je spojené s naším bytím. Vidíme a pri stretávaní sa so západoeurópskymi tradíciami budeme stále viac vidieť, že je tu niečo osobité. Odhaliť to, ukázať, čo to je, je naša úloha. Myslím si, že teraz by bolo predčasné nejako to presne identifikovať.

Ak dovoľíte, ostali by sme ešte pri probléme dejín. Akým spôsobom sa dá v súčasnosti uvažovať o zmysle dejín? Možno túto otázku zmysluplne nastoliť a zodpovedať aj mimo návratu k tradičným metafyzikami?

Myslím si, že je to veľmi základná vec a bohužiaľ zatiaľ u nás netematizovaná. Totiž doterajšie diskusie sú metodicky pochybné, nie sú filozoficky na výške a niekedy sa mi zdá, že si celú túto tematiku budeme musieť zopakovať, a to od základu. Podľa mňa je to vlastne výzva, aby som vyložil, ako to vidím. Nazdávam sa, že sa predovšetkým musíme znovu pokúsiť úplne bez predsudkov pochopiť, čo je to vlastne dianie, čo je to dejinnosť dejín. Pochopiť, že to nie sú iba jednoducho udalosti, že keď sa v spoločnosti niečo deje, ešte to nemusia byť dejiny. Aby dejiny vôbec vznikli, musí tu byť dejinný človek, ktorý je schopný dejinné myslieť. A táto schopnosť dejinné myslieť nie je vlastne grécka, ale je hebrejská. Teda dejiny a dejinnosť sú vlastne vynálezom starého Izraela. To je problém, ktorý sa zatiaľ u nás vôbec nikto nepokúsil vyložiť, dokonca ani tematizovať. Druhá vec je uvedomiť si, že v dejinách je rozhodujúcim integrujúcim prvkom človek ako subjekt dejín. Nemožno pokračovať v tom, ako sme doteraz mysleli, totiž hovoriť o dejinách ako o nejakých objektívnych procesoch. Dejiny sú niečo úplne iné, ako sú prírodné procesy. Musíme si uvedomiť, že v dejinách sa všetko deje tak, že je to sprostredkované ľudským vedomím, a to vedomím, ktoré je lepšie alebo horšie integrované logom, teda rečou, ktorá má nejaké špecifické jazykové stelesnenie. Je to reč, ktorá je stelesnená v tom či inom jazyku. To si musíme uvedomiť a najmä uvážiť, čo je to politický subjekt, dejinný subjekt, etický subjekt. Zrazu sa nám celá problematika dejín bude javiť trochu inak a najmä otázka zmyslu dejín bude nastolená inak. Nemôžeme ju chápať tak, ako keď pozorujeme hniezdo alebo nejakú opustenú noru. Tam vidíme, ako vtáci kládli na seba vetvičky, rozličné trávy, alebo ako zviera vyhrabávalo noru, aby tam odchovalo mláďatá. Nemôžeme dejiny zamieňať za takéto objektívne, objektívne opísateľné veci. Musíme si vždy uvedomiť, že rozhodujúcim činiteľom tu bol človek a nie spoločnosť, nie ekonómia a takéto predmetné, neosobné skutočnosti. Lebo to všetko je niečo, čo potrebuje integritu, čo nemá integritu v sebe a potrebuje integrujúceho činiteľa, ktorým je subjekt. Pokiaľ si to všetko neuvedomíme, potiaľ o zmysle dejín môžeme uvažovať ako o tom, čo vlastne predstavuje výzvu. Zmysel dejín nespočíva v niečom, čo je dané, ale je to niečo, čo volá po ľudskej odpovedi v dejinách. Na základe doterajších dejín ľudia majú odpovedať a sú viac či menej schopní odpovedať na výzvu doby, povedal by som na znamenie času. Z tohto pohľadu je teda vždy potrebné pochopiť, keď sa napríklad vraciame späť do minulosti, aký zmysel mala určitá konkrétna situácia, ako tomu zmyslu vtedy ľudia rozumeli a ako naň vždy odpovedali. V takom zmysle je potom rozumné a filozoficky legitímne uvažovať o zmysle dejín. Potom je možné túto otázku filozoficky legitímovať bez toho, aby sme upadali do nejakých starých metafyzík. Myslím, že tu môžeme ostať pri skúsenosti, pri fenoménoch, s ktorými sa všetci stretávame.